

Роль і місце диференціації та індивідуалізації виконання покарань у запобіганні злочинам в установах виконання покарань України

Конопельський Віктор Ярославович –
кандидат політичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального права та
кримінології Одеського державного
університету внутрішніх справ

В статті здійснений аналіз соціально-правової природи такого принципу кримінально-виконавчого законодавства України, виконання і відбування покарань, як диференціація та індивідуалізація виконання покарань, а також визначена та обґрунтована його роль і місце у запобіганні злочинам в установах виконання покарань.

Ключові слова: принципи законодавства; диференціація та індивідуалізація виконання покарань; запобігання злочинам; засуджений до позбавлення волі; установа виконання покарань; завдання кримінально-виконавчого законодавства.

В статье осуществлен анализ социально-правовой природы такого принципа уголовно-исполнительного законодательства Украины, исполнения и отбывания наказаний, как дифференциация и индивидуализация исполнения наказаний, а также определена и обоснована его роль и место в профилактике преступлений в учреждениях по исполнению наказаний.

Ключевые слова: принципы законодательства; дифференциация и индивидуализация исполнения наказаний; профилактика преступлений; осужденный к лишению свободы; учреждение по исполнению наказаний; задачи уголовно-исполнительного законодательства.

The paper made analysis of socio-legal nature of the principle of penal legislation of Ukraine, implementation and penal as differentiation and

individualization of penal and defined and justified its place and role in the prevention of crime in the penal institutions.

Keywords: law principles, differentiation and individualization of penal, prevention of crime, sentenced to imprisonment, penal institutions, the task of penal legislation.

Постановка проблеми. Одним із завдань, що визначені в ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, є запобігання нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [1]. При цьому в законі чітких правових механізмів щодо вирішення зазначеної задачі не створено. Окремі елементи цієї проблеми виражаються через зміст певних інститутів кримінально-виконавчого законодавства, а саме: правовий статус засуджених (ст.ст. 9 КВК «Основні обов’язки засуджених»; ст. 107 КВК «Права і обов’язки засуджених до позбавлення волі»; ст. 10 КВК «Право засуджених на особисту безпеку»; ін.); основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК); принципи кримінально-виконавчого законодавства; виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК); інші.

Такий безсистемний підхід [2, с. 513] формування норм, що пов’язані із запобіганням реалізації завдання по запобігання злочинам в установах виконання покарань (УВП) України, привів до того, що щорічно як засудженими (до 400-х і більше) [3, с. 45-46], так і персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України (більше 10) вчиняються злочини [4, с. 52], які пов’язані з порушенням встановленого порядку виконання та відбування покарання.

Як встановлено, однією з детермінант (від лат. *determinans* – той, що визначає, обмежує) [5, с. 203], що обумовлює злочинність та правопорушення в УВП, є неналежна ізоляція засуджених та інші прорахунки, які пов’язані з реалізацією на практиці принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань [6, с. 61].

З огляду цього та виходячи із змісту означеної тематики, вибрана тема цієї статті є актуальною та такою, що представляє теоретико-прикладний характер.

Стан дослідження. Вивчення наукових праць з означеної проблематики показало, що над її вирішенням працюють такі науковці, як Г.А. Аванесов, Л.В. Багрій-Шахматов, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, І.І. Карпець, О.Г. Колб, М.П. Мелентьев, В.О. Меркулова, О.О. Наташев, О.Л. Ременсон, А.Х. Степанюк, М.О. Стручков, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубников, Б.С. Утевський, І.В. Шмаров та ін. Крім цього, досить ґрунтовно у цьому напрямку працює М.С. Пузирьов, який у 2012 р. захистив дисертацію та здобув науковий ступінь кандидата юридичних наук по темі «Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк» [7].

Проте досі ні в Україні, ні за кордоном не розроблено концептуальних засад щодо правильного та ефективного застосування принципу диференціації та індивідуалізації покарань, що й виступило додатковим аргументом при виборі теми цієї статті.

Виклад основних положень роботи. В науці загальноприйнятим є підхід, згідно якого запобігання злочинності – це соціальна політика держави, що спрямована на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витіснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання [8, с. 16]. При цьому, як вірно зауважив В.В. Голіна, злочинність – це вихідне, базове поняття кримінології, і той, хто її досліджує, зобов'язаний вирішити важливе концептуальне питання щодо її розуміння [9, с. 324].

Керуючись зазначеним методологічним підходом, представники пенітенціарної кримінології (О.М. Джужа) зробили цілком обґрунтований висновок про те, що злочинність в УВП відноситься до особливого виду

загальної злочинності [10, с. 72-87]. Виходячи з цього, саме тому серед шляхів і способів розв'язання проблем в Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року визначені такі, як удосконалення організації профілактики правопорушень з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень, а також покращення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених [11], тобто, власне, більш ефективного застосування на практиці застосування визначених у ст. 5 КВК принципів, основним із яких у контексті досліджуємої тематики є принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Незадовільні умови тримання засуджених віднесені також до проблем, що потребують розв'язання, в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (схвалена Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012) [12].

Отже, і в даному випадку мова ведеться про загальнодержавну проблему, яка, без сумніву, має вирішуватись по єдиній стратегії протидії злочинності. Поряд з цим, як зауважили ряд науковців (В.В. Голіна, С.Ю. Лукашевич, М.Г. Колодязний) при створенні конкретних стратегій слід виходити зі світового досвіду превентивної діяльності, а також з криміногенної обстановки, стану злочинності, рівня криміногенного потенціалу суспільства, розробки теорії кримінології і, зокрема, теорії запобігання злочинності, зі ступеня ресурсного забезпечення, міжнародного співробітництва та ін. [13, с. 30-31].

Як, свідчить практика, запобігання вчиненню злочинів в УВП як засудженими, так й іншими особами, досягається різними засобами, що в тій чи іншій мірі виражають змістовні елементи принципу диференціації та індивідуалізації покарань, а саме: роздільне тримання різних категорій засуджених, класифікованих по різних категоріях [14, с. 14-27] (ст.ст. 92, 94-99; ін.); ізоляція засуджених (ст. 102 КВК); постійний нагляд за ними (ст. 103 КВК); використання так званої прогресивної системи виконання покарання

[15, с. 27]; ін. При цьому особливим засобом реалізації даного принципу виступають профілактичні обліки засуджених, з боку яких можна очікувати вчинення нових злочинів [16]. Їх ведення регламентується відомчими нормативно-правовими актами, що не тільки знижує рівень реалізації на практиці зазначеного принципу кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, але й не відповідає у певній мірі змісту принципу законності, що є пріоритетним у діяльності органів та установ виконання покарань, а також їх посадових осіб.

Про наявність зазначеної проблематики все частіше говорять у своїх наукових розробках такі науковці, як О.Г. Колб [17], А.Х. Степанюк [18], В.М. Трубников [19] та ін. Зокрема, звертається увага на те, що профілактична діяльність передбачає встановлення для особи, включаючи й в умовах УВП, відповідних правообмежень, які підзаконними нормативно-правовими актами вводяться, якщо керуватись вимогами ч. 3 ст. 63 Конституції України та ст. 5 КВК, не можуть [20, с. 36-37]. Більш того, такий підхід, як вірно зробила висновок Т.А. Денисова, не відповідає вимогам ст. 57 Конституції України, у якій визначений обов'язок держави (у даному випадку – УВП та їх посадових осіб) доводити до населення (засуджених) в установленому порядку ті правові джерела, що встановлюють права і обов'язки [21, с. 44-46]. У той самий час, більшість нормативно-правових актів, що стосуються запобігання злочинам в УВП, носять конфіденційний характер, а тому не можуть бути доведені до відома засуджених [22, с. 117]. Чи не єдиними доступними до цих осіб нормативно-правовими актами з питань профілактики злочинів в УВП є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [23], Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) [24] та ст. 104 КВК України. Зокрема, в ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено завдання по припиненню правопорушень, яке деякими науковцями (С.В. Ківалов, В.Д. Берназ, А.М. Притула) небезпідставно віднесено до стратегічних у сфері оперативно-розшукової діяльності [25, с. 6].

У п. 57 ПВР УВП з цього приводу зазначено, що з метою підтримання належного порядку в установах виконання покарань, попередження злочинів та правопорушень серед засуджених здійснюється комплекс спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організацію нагляду за особами, схильними до вчинення правопорушень, тобто по змісту дана норма є співвідсною з вимогами принципа диференціації та індивідуалізації покарань [24].

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 104 КВК «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях» одним із її завдань визначено попередження злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання [26, с. 128].

І все: жодних інших положень щодо об'єктів профілактичного обліку, встановленню право обмежень щодо них, наслідків постановки засуджених на цей облік, т. ін. у зазначених та інших доступних для засуджених для ознайомлення нормативно-правових актів, – у кримінально-виконавчому та оперативно-розшуковому законодавстві України не має.

У той самий час, на практиці об'єктами профілактичного обліку (тобто специфічної диференціації та індивідуалізації виконання покарань) виступають наступні засуджені в УВП:

- а) злісні порушники режиму відбування покарання (ст. 133 КВК);
- б) особи, які схильні до втечі;
- в) засуджені, що схильні до нападу та захоплення заручників;
- г) особи, схильні до злісної непокори;
- г) засуджені, схильні до самогубства або членушкодження;
- д) особи, схильні до виготовлення зброї або вибухових пристроїв;
- е) засуджені, схильні до вживання і розповсюдження наркотичних речовин;
- є) організатори азартних ігор під матеріальну відповідальність [27, с. 6].

Щодо всіх зазначених категорій засуджених, поставлених на профілактичні обліки, здійснюється, як зазначено в п. 57 ПВР УВП, індивідуальна профілактична робота, що проводиться цілеспрямовано, плановірно, диференційовано з урахуванням особистості правопорушника, характеру і ступеня його соціальної занедбаності, небезпеки вчиненого злочину та інших особливостей, що мають значення для правильного вибору методів і заходів впливу, тобто зміст даного виду профілактики у повній мірі співпадає із змістом принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань (специфічної у даному випадку класифікації засуджених та їх поділу на певні групи [28, с. 65-82].

Висновок. Таким чином, певні засади та умови для видозміни чинного кримінально-виконавчого законодавства України з питань запобігання злочинам і підвищення ролі диференціації та індивідуалізації виконання покарань у відомчих нормативно-правових актах створено.

Виходячи з цього та з метою забезпечення законності діяльності УВП і їх посадових осіб у сфері боротьби зі злочинністю, а також створення належних правових механізмів реалізації на практиці принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань, варто здійснити наступні заходи:

1. Статтю 104 КВК «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях» доповнити частиною третьою наступного змісту: «З метою підтримання належного правопорядку у виправних колоніях здійснюється комплекс спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організації інших оперативно-розшукових заходів щодо осіб, схильних до вчинення злочинів і правопорушень.

Порядок здійснення такої діяльності визначається оперативно-розшуковим законодавством та спеціальними Законами України».

2. Статтю 133 КВК «Злісний порушник установленого порядку відбування покарання» доповнити частиною другою такого змісту: «Встановлення на підставі цього закону статусу злісного порушника

установленого порядку відбування покарання здійснюється в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади України з питань виконання покарань, та тягне за собою ряд право обмежень для засудженого на період відбування ним покарання у виді позбавлення волі на певний строк».

3. Доповнити КВК України ст. 104-1 «Запобігання злочинам і правопорушенням у виправних колоніях» наступними частинами:

1. Виявлення та постановка на профілактичний облік засуджених, які вчинили правопорушення або мають намір їх вчинити, здійснюється оперативними підрозділами цих установ відповідно до встановленого у законі порядку.

2. Індивідуальна профілактична робота із засудженими, які перебувають на оперативно-профілактичних обліках, здійснюється диференційовано з урахуванням особи правопорушника, характеру і ступеня його суспільної небезпеки та інших особливостей, що мають значення для вибору заходів впливу на засудженого та досягнення мети кримінально-виконавчого та оперативно-розшукового законодавства України.

3. У разі переведення в установленому законом порядку засудженого, який перебуває на профілактичному обліку, до іншої установи до його особової справи долучаються відповідні зібрані оперативним підрозділом виправної колонії матеріали із зазначенням підстав та термінів перебування цієї особи на профілактичному обліку».

Зазначені видозміни не тільки гармонізують зміст кримінально-виконавчих правовідносин, але й дадуть змогу привести їх у відповідність із задекларованими в Україні на правовому рівні принципами кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, а також дозволить вирішити ті проблеми, що визначають зміст сучасної політики у сфері боротьби зі злочинністю [29, с. 18-19] та які знайшли своє відображення у відповідних нормативно-правових актах [29, с. 19-20].

Список використаних джерел (посилань):

1. Кримінально-виконавчий кодекс України [Текст] : станом на 17 січ. 2012 р. : відповідає офіц. тексту / [упоряд. А. Х. Степанюк]. - Х. : Право, 2012. - 87 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
3. Віктимологічні засади боротьби зі злочинами, що вчиняються в установах виконання покарань України: Навчальний посібник для студентів юридичних навчальних закладів / [Джуза О.М., Коваленко В.В., Колб О.Г. та ін.], за заг. ред. О.М.Джузи та В.В. Коваленка. – Хмельницький: ХмЦНП, 2012. – 172 с.
4. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній [Текст] : монографія / [В.В. Коваленко, О.М. Джуза, О.Г. Колб та ін.]; за заг. ред. докт. юрид. наук. проф. В.В. Коваленка. – К.: Атіка – Н, 2011. – 368 с.
5. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: ГРУРЕ, 1977. – 775 с.
6. Копотун І.М. Кримінологічні заходи запобігання правопорушенням, пов'язаним із проникненням заборонених предметів до установ виконання покарань, та недозволеним (неслужбовим) зв'язкам персоналу із засудженими / Копотун І.М. // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування ДКВС України: тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28-29.03.2013 р.). – К.: ДПтС, 2013. – С. 61-63.
7. Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: Дис. канд... юрид. наук / 12.00.08 – К.: НАВС, 2012. – 252 с.

8. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голина В.В. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.

9. Голина В.В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / Голина В.В. // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 324-336.

10. Джужа О.М. Злочинність в установах виконання покарань як особливий вид загальної злочинності // Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О.М. Джужі. – К.: НАВС, 2013. – 620 с.

11. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389.

12. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: схвалена Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012 // <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.

13. Голина В.В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В.В. Голина, С.Ю. Лукашевич, М.Г. Колодяжний; за заг. ред. В.В. Голини. – Х.: Право, 2012. – 304 с.

14. Яковець І.С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: Монографія / Яковець І.С. – Х.: Вид-во «Кроссруд», 2006. – 208 с.

15. Хорошун О.В. Особливості тримання осіб, засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, при застосуванні прогресивної системи виконання покарань // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування ДКВС України: тези

міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28-29.03.2013 р.). – К.: ДПтС України, 2013. – С. 271-274.

16.Інструкція про порядок формування, ведення та використання оперативно-розшукового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України: затв. спільним наказом МВС України та ДДУПВП від 23 серпня 2002 р. № 823/188 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 37. – Ст. 1762.

17.Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: Монографія. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі українки, 2006. – 494 с.

18.Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания: Монография. – Х.: Фолио, 1999. – 256 с.

19.Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины. Общая часть: Учебн. пособие. – Х.: Рубикон, 1998. – 144 с.

20.Провадження оперативно-розшукових заходів і слідчих дій у місцях позбавлення волі: Монографія / [Ортинський В.Л., Колб О.Г., Козак В.П. та ін.]; За заг. ред. Ортинського В.Л., Колба О.Г. – Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2010. – 217 с.

21.Бадира В.А. Кримінально-виконавче право: Навчальний посібник / [Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А. та ін.]; за заг. ред. Т.А. Денисової. – К.: Істина, 2008. – 400 с.

22.Халимон С.І., Сало О.П. Використання конфіденційного співробітництва за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: постановка проблеми // Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років: матеріали І міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листопада 2012 р.). – К.: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2012. – С. 117-120.

23.Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України - 1992. – № 22. – Ст. 303.

24. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Затв. наказом ДДУПВП від 25 грудня 2003 року № 275 // Офіційний вісник України. - 2003. - № 52. – Ст. 2898.

25. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»: Науково-практичний коментар / За заг. ред. академіка НАПрНУ С.В. Ківалова. – Одеса: Фенікс, 2013. – 190 с.

26. Колб О.Г. Вплив оперативно-розшукової діяльності на детермінанти вчинення злочинів засудженими до позбавлення волі / О.Г. Колб // Науковий вісник НАВС України. – К., 2004. – № 3. – С. 127-134.

27. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році: Інформаційний бюлетень. – К.: Державна пенітенціарна служба України, 2011. – Кн. 1. – 69с.

28. Пелюшенко В.Н. Классификация осужденных к лишению свободы и распределение их по исправительным учреждениям: Дис. канд... юрид. Наук / 12.00.08 – Краснодар, 1998. – 155 с.

29. Фрейман Г.О. Прийняття Кримінального кодексу 2001 р. та Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р. як особливий фактор реформування кримінальної юстиції незалежної країни // Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листопада 2012 р.). – К.: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2012. – С. 18-19.

30. Синьов В.М., Кривуша В.І. Реалізація пенітенціарної ідеї в контексті Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування ДКВС України: тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28-29.03.2013 р.). – К.: ДПтС України, 2013. – С. 19-22.